

ПРОГНОЗ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2050 РОКУ

Значення демографічних прогнозів для формування довго- і середньострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни важко переоцінити. *По-перше*, вони дають змогу своєчасно передбачити суспільні загрози і виробити запобіжні заходи. Прикладами є передбачення загроз фінансового колапсу пенсійної системи через майбутнє стрімке постаріння населення, загроз дестабілізації ринку праці через очікування надмірної смертності у працездатному віці та масштабного впливу робочої сили за межі України, загроз майже неминучої демографічної деградації та обезлюднення ряду сільських територій.

По-друге, дані про чисельність і статеві-віковий склад населення лежать в основі визначення складників життєдіяльності населення, наприклад перспектив розвитку соціальної інфраструктури. Зростання народжуваності від 2002 року говорить про збільшення потреби у послугах дитячих дошкільних закладів від 2005 року і шкільних установ — від 2008-го.

Нехтування демографічними прогнозами призводить до нерациональних витрат коштів, незадоволення базових потреб населення. Зокрема, через нестачу дитячих дошкільних установ молоді мами не можуть ставати до роботи у бажані для них строки — рівень економічної активності жінок 25-29 років знизився з 78,2% у 2001 році до 73,4% у 2006, зростає смертність дітей 3-6 років від зовнішніх чинників, а в сільській місцевості вона перевищує міський аналог на 61%, хоча і останній за європейськими стандартами є дуже високим.

По-третє, без системних демографічних обґрунтувань неможливо визначити і розмір доходної частини бюджету, яка залежить від чисельності ро-

бочої сили, рівня її економічної активності, освіти та кваліфікації. Населення є водночас і головною продуктивною силою, і споживачем матеріальних благ. Отже, темпи та пропорції економічного розвитку країни, кожного з регіонів, зокрема обсяги виробництва та споживання, їх зміни великою мірою визначаються чисельністю населення, його віковою, освітньою, професійною та соціальною структурами, сукупною робочою силою.

Демографічні прогнози завжди мають великий суспільний резонанс, а часом, на жаль, використовуються для політичних спекуляцій. Тому надзвичайно важливим є налагодження систематичних суто наукових розробок, які віддзеркалюватимуть абсолютно незаангажований погляд і є результатом тривалої спільної праці науковців і статистиків-практиків.

В Україні водночас використовують велику кількість різноманітних прогнозів. А оскільки демографічний прогноз є фундаментом усіх подальших економічних розрахунків, то вкрай важко оцінювати коректність визначення, скажімо, витрат Пенсійного фонду або Державного бюджету, якщо не зрозуміло, на яке населення вони розраховані. Тому фахівці Інституту демографії і соціальних досліджень та Державного комітету статистики взяли на себе сміливість побудувати прогноз, основний — найбільш вірогідний, середній — варіант якого за умови відповідної реакції Кабінету міністрів України зможе претендувати на статус офіційного.

Методологія демографічного прогнозування є доволі розробленою. Чисельність та статево-віковий склад населення обчислюються, виходячи з гіпотез народжуваності, смертності та міграції населення за окремими статево-віковими групами, і цю проце-

дуру можуть виконати особи, які мають елементарні знання з демографічної статистики і демографічного прогнозування. Науковою проблемою є не алгоритм обчислення, а формування відповідних гіпотез руху населення. Зокрема прогноз демографічного розвитку, розроблений фахівцями Інституту демографії та Держкомстату, передбачає 19 варіантів відповідно до різних сполучень гіпотез народжуваності, тривалості життя та міграції.

Середній варіант т є комбінацію найбільш вірогідних гіпотез щодо очікуваної динаміки окремих складників демографічного руху з огляду на досягнуті ними рівні, новітні тенденції та можливі перспективи. Це, так би мовити, основний варіант прогнозу.

Елла Лібанова
доктор екон. наук,
член-кореспондент
НАН України,
директор Інституту демографії
та соціальних досліджень
НАН України,
м. Київ

Високий варіант h ґрунтується на найоптимістичніших очікуваннях майбутніх тенденцій природного та механічного руху населення.

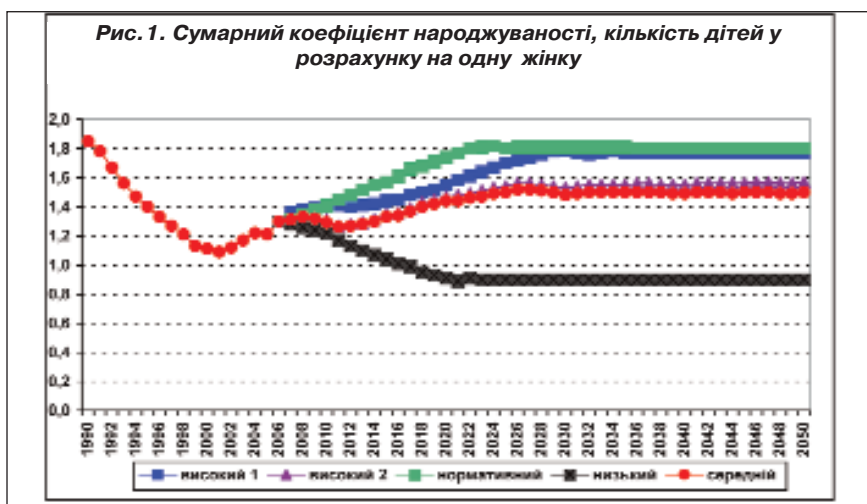
Прогноз-застереження I₂ віддзеркалює, навпаки, *найгірший варіант розвитку*.

Фактично поле, окреслене низу прогнозом-застереженням, а згори — високим варіантом, характеризує всі більш-менш вірогідні можливості демографічного розвитку України упродовж наступної половини сторіччя. Оскільки найбільш вірогідним видається середній варіант, зупинимось саме на ньому.

Першим складником демографічного руху є народжуваність. Характерний для всього світу процес її зниження в Україні має цілу низку особливостей. Головна з них пов'язана із доволі молодим віком матері при народженні дитини. Лише покоління 1970-х років народження почали переходити на європейську модель. Відповідний віковий зсув перших народжень на пізніший вік серед цих поколінь і зумовив зростання сумарного показника народжуваності від 2002 року.

Якщо не станеться катастрофічних зрушень у пронаталістській політиці на кшталт підвищення розміру допомоги при народженні дитини до 2-3 середніх річних заробітних плат, вже у найближчий період темпи зростання народжуваності знизяться через вичерпання потенціалу реалізації народжень, запланованих цими поколіннями жінок. Після хвилеподібних коливань у наступні 15 років можна очікувати встановлення доволі стабільного рівня народжуваності — близько 1,5.

Найменш оптимістичними є результати прогнозування смертності. На відміну від економічно розвинених країн світу, де рівень смертності невинно знижується, відповідні тенденції в Україні мають синусоїдальний хвилеподібний характер, а тривалість

життя за даними 2006 року нижча, ніж за даними не тільки 1960, коли Україна посідала передові позиції в світі, а й 1990-й. Особливо значними є коливання смертності чоловіків, чия середня очікувана тривалість життя упродовж одного календарного року зростає або скорочується на рік (саме такі зміни спостерігали у 2005 та 2006 роках). Методологія прогнозування смертності передбачає попереднє формування загальних гіпотез з подальшим їх уточненням у широких вікових групах. Ці деталізовані гіпотези смертності мають бути не такими численними як коефіцієнти смертності в однорічних вікових групах (100 коефіцієнтів для кожної статі), з іншого — доволі точно описувати зміну з віком параметрів смертності. Водночас зазначені показники мають бути змістовно інтерпретовані.

Якщо короткостроковий прогноз може базуватися переважно на новітніх тенденціях, то при врахуванні тривалішої перспективи зростає важливість кумулятивних характеристик смертності, які менше залежать від тимчасових впливів. Цими показниками з можливістю інтерпретації та

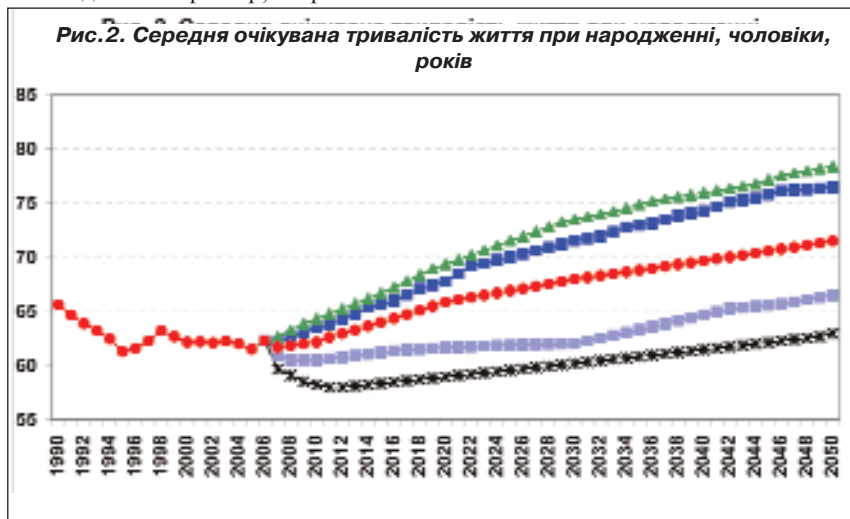
достатньою точністю описання вікового профілю кривої смертності є імовірності померти для розширених вікових (статеві-вікових) груп. Під такою імовірністю розуміємо імовірність не дожити від досягнення початку такої “широкої” вікової групи до початку наступної. Імовірності смерті для окремих вікових груп у межах “широких” визначаємо згодом за допомогою інтерполяції.

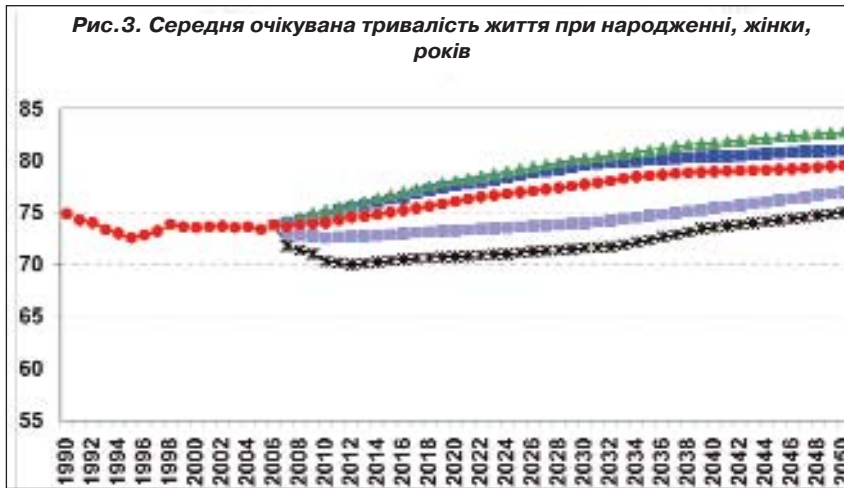
Розширення вікових груп відбувається за допомогою визначення найвагоміших причин смерті в окремих вікових групах. Аналіз смертності за класами та віком показує, що в різних вікових групах лише кілька класів причин смерті пояснюють варіацію показника смертності більше, ніж на 70%. Таким чином, у цих розширених вікових групах встановлюються дві-три детермінанти (класи хвороб — причин смерті). За результатами моделювання та аналізу структур причин смерті, властивих різним віковим групам та ранжування показників смертності за класами причин смерті населення України виокремлено такі широкі вікові групи: немовлята (до 1 року), населення 1-19 років, 20-39 років, 40-59 років, 60-99 років та особи віком 100 років і старші.

Відмінності режиму смертності немовлят обумовлені передовсім із концентрацією більшості смертей упродовж перших місяців і навіть днів та із специфікою структури причин смерті. Вроджені аномалії та стани, що виникають у перинатальному періоді, становлять 73,9% смертей, а імовірність смерті від них становить 7,7%.

У віковій групі 1-19 років домінують три класи причин смерті: травми й отруєння, новоутворення та хвороби нервової системи й органів чуттів. У сукупності вони пояснюють 73,9% смертей, а імовірність смерті від них становить 7,7%.

Найбільшою різноманітністю при-

чин відрізняється структура смертності населення 20-39 років. Задовільний опис містить чотири класи причин: травми й отруєння, інфекційні та паразитарні хвороби, новоутворення та хвороби системи кровообігу (останні серед чоловіків у цьому віці лише починають набирати силу) — 79,1% варіації смертей при імовірності померти 52,6%.

У віці 40-59 років 72,8% смертей зумовлені хворобами системи кровообігу, травмами й отруєннями та новоутвореннями. Останні наприкінці цього вікового інтервалу посилюють свій вплив. Імовірність померти від будь-якої причини з цих трьох класів становить 163,5%.

Смертність населення 60-99 років визначається переважно хворобами системи кровообігу та новоутвореннями (85,9% усіх смертних випадків). Імовірність померти, не доживши до 100 років становить 857,5%.

Очікувана тривалість життя при народженні до 2050 року зростає до 71,5 та 79,5 років для чоловіків і жінок відповідно, що приблизно відповідає середньому прогнозу ООН для всього світу (очікувана тривалість життя при народженні для обох статей 75,0 років), і на жаль, буде значно нижчою від аналогів економічно розвинених країн.

Найважче передбачувати зміни міграції. Після потужного міграційного припливу в 1991-1993 рр., пов'язаного із розпадом СРСР, Україна на десятиріччя стала країною еміграції, а прямі міграційні втрати перевищили 1 млн. осіб. Лише від 2005 року міграційний баланс знову є додатним. Ці зміни обумовлені скороченням чисельності вибухливих внаслідок вичерпання етнічного складника, зниження ролі економічних чинників та розширення можливостей реалізації зворотної трудової міграції без зміни місця проживання.

Еміграційний потенціал сучасного

населення обмежений контингентом зовнішніх трудових мігрантів та висококваліфікованих спеціалістів.

Очікується додатне сальдо міграційного обміну з країнами колишнього СРСР, друга хвиля повернення до України раніше депортованих народів, розвиток імміграційного припливу з країн, що розвиваються (до 47-53 тис. осіб на рік). Сальдо зовнішніх міграцій поступово зростатиме до 90 тис. осіб наприкінці 2020-х років, а потім дещо зменшиться до 73-77 тисяч.

Його величина у другій половині прогнозного періоду більше, ніж наполовину забезпечуватиметься за рахунок афро-азійських країн.

Розрахунки загальної чисельності населення та його статеві-вікового складу на перспективу виконані згідно із методологією компонентного демографічного прогнозування взаємним “накладанням” числових характеристик сформульованих вище гіпотез окремих компонент природного та механічного руху.

Процеси народжуваності, смертності та міграції мають стохастичний характер. На їхній перебіг впливає багато прихованих чинників, які складно виявити та кількісно виміряти. Зрозуміло, що рівень невизначеності істотно зростає зі збільшенням горизонту прогнозу. І абсолютно точний дискретний (точковий) прогноз побудувати неможливо, передовсім коли

йдеться про середньо- або довгострокову перспективу. Коректнішою видається побудова інтервальних прогнозів, тобто припущень — з певною мірою імовірності — того, що очікувані зміни в демографічному розвитку країни не виходитимуть за визначені межі.

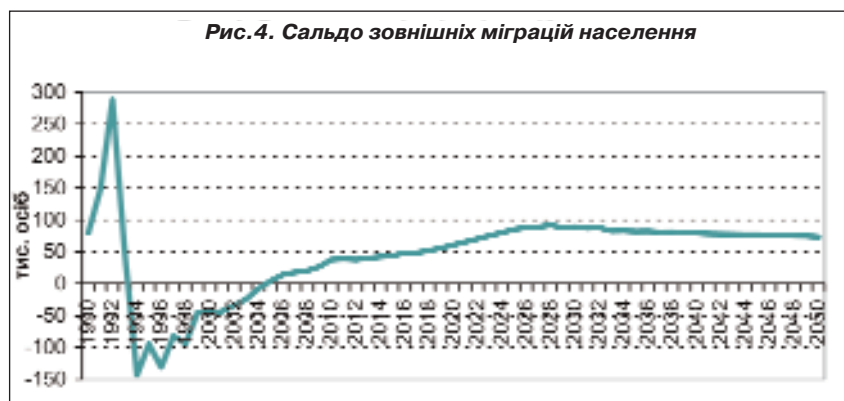
За будь-яким із варіантів демографічного прогнозу чисельність населення України зменшуватиметься впродовж усього прогнозного періоду.

Це пояснюється значною втратою демографічного потенціалу: поширеними стандартами малодітності, низькою тривалістю життя, низькою питомою вагою жінок фертильного віку, високим досягнутим рівнем старіння, а за окремими варіантами також несприятливим міждержавним міграційним обміном. Скажімо, за середнім варіантом прогнозу чисельність населення України на початок 2051 року досягне 36,0 млн. осіб. Загальне зменшення порівняно з початком 2007 року (46,466 млн. осіб) становитиме 22,4%.

Проте загроза полягає не тільки, і навіть не стільки в депопуляції (Україна і надалі залишатиметься в числі великих європейських держав), скільки у зміні якості населення.

Серед змін статево-вікового складу слід виокремити постаріння. Взагалі демографічне старіння є цілком об'єктивним і закономірним явищем, наслідком зростання тривалості життя і переходу на сучасний тип демографічного відтворення в цілому. Відповідно практично за будь-яким варіантом прогнозу рівень постаріння істотно збільшиться. Демоекономічне навантаження на працездатне населення зростатиме. Отже, уникнути фінансової кризи можна буде лише завдяки переходу на нову систему пенсійного забезпечення. Хочеться сподіватися, що вона виявиться гуманною, спрямованою на забезпечення активного довгого життя і після досягнення пенсійного віку.

Питома вага осіб старших 65 років

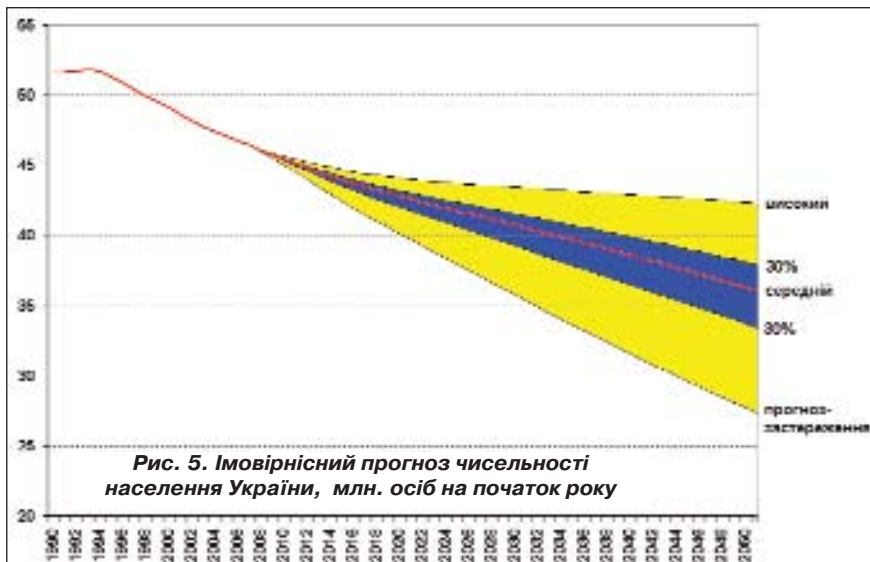

Рис. 5. Імовірнісний прогноз чисельності населення України, млн. осіб на початок року

за середнім варіантом прогнозу у 2050 році становитиме 24,2%. При цьому майже кожний третій українець буде старшим 60 років.

Демографічна структура несе на собі відбитки усіх політичних та соціально-економічних потрясінь, які супроводжували життя не одного, а кількох поколінь. Прикладом є голодомор 1932-1933 рр., Велика Вітчизняна війна, а якщо говорити про сучасність, то криза 1990-х років. З часом ці хвилі у віковому складі поступово згладжуються. Але, наприклад, відбитки кризи 1990-х років позначатимуться на статеві-віковій структурі населення і в 2050 році й надалі.

Прогноз дає інформацію про май-

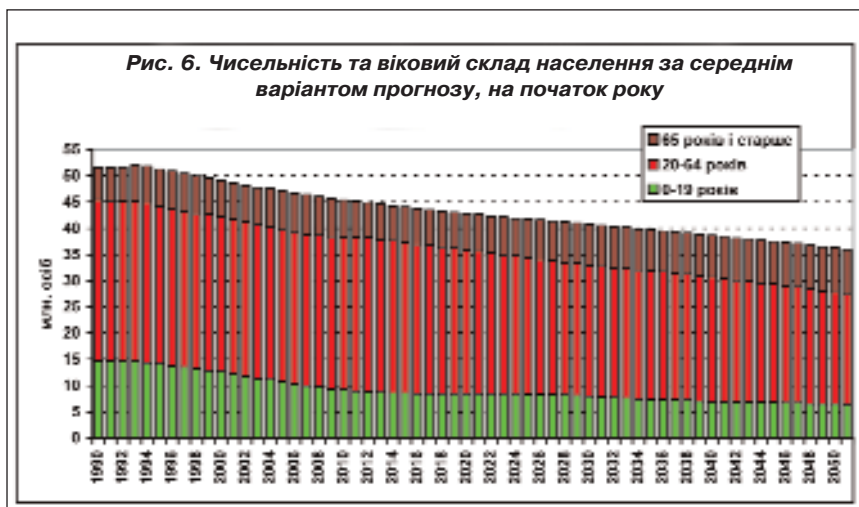

Рис. 6. Чисельність та віковий склад населення за середнім варіантом прогнозу, на початок року

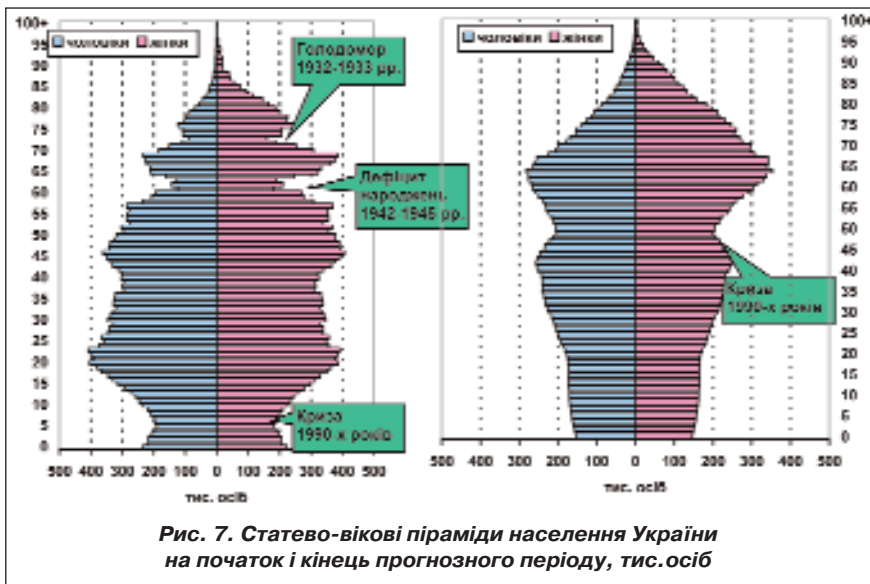

Рис. 7. Статеві-вікові піраміди населення України на початок і кінець прогнозного періоду, тис. осіб

бутні деформації статеві-вікового складу населення, попереджає про необхідність протидії їхнім наслідкам та новим екстраординарним подіям регіонального та національного масштабу, що можуть деструктивно вплинути на демографічні процеси.

Демографічний прогноз не є самоціллю і не претендує на абсолютну точність передбачення — перш за все, він є методом перспективного аналізу, який певною мірою сам "творить" майбутнє.

Сьогодні ми оприлюднили довгостроковий прогноз чисельності і статеві-вікового складу населення. Наступним кроком має стати побудова цілої низки соціально-демографічних прогнозів: освітнього, сімейного та етнічного складу, пропозиції робочої сили тощо. Нагальною необхідністю є регіональне демографічне прогнозування. В умовах неминучої депопуляції ми, передовсім у своїх наукових розробках, маємо перейти до комплексних досліджень якості людського потенціалу, оскільки тільки забезпечення її належного рівня стане запорукою успішного розвитку України в третьому тисячолітті.

Одним із основних висновків прогнозу є визнання нагальної необ-

хідності для України проведення чіткої державної демографічної політики на різних рівнях, зокрема з урахуванням ідей та рекомендацій Концепції та Стратегії демографічного розвитку України, які свого часу були розроблені фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень, схвалені спочатку Президією Академії, а згодом і Кабінетом міністрів. До речі, якщо Концепція була схвалена урядом Ю.І. Сханурова, то Стратегія — урядом В.Ф. Януковича. Це ще раз доводить, що наші демографічні розробки не мають політичного забарвлення, а є цілком об'єктивними науковими продуктами.

Надзвичайно важливим є формування об'єктивної суспільної оцінки демографічних процесів. Необхідно налагодити систематичне їх висвітлення у засобах масової інформації з коментарем провідних вчених-демографів. Це дасть змогу позбутися політичних спекуляцій, тенденційності та сприятиме формуванню у населення необхідних настанов — репродуктивних, вітальних, міграційних.